

УДК 343.123.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.26>

РОЛЬ ПРОКУРОРА ПРИ ОЦІНЦІ КРИТЕРІЇВ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Торбас Олександр Олександрович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
(Національний університет «Одеська
юридична академія», м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена аналізу ролі прокурора при оцінці критеріїв розумності строків досудового розслідування. У статті автор зазначає, що критерії розумності строків натепер встановлені в ст. 28 КПК України, проте щодо таких критеріїв також неодноразово висловлював власне бачення і ЄСПЛ.

У статті зазначено, що аналіз загальної тривалості досудового розслідування може відбуватися лише постфактум. Очевидно, що прокурор не може скористатися відповідними критеріями під час процесуального керівництва, адже відповідне кримінальне провадження триває, а його кінцеві строки ще не відомі. У зв'язку з цим прокурор в якості процесуального керівника повинен постійно стежити за рухом досудового розслідування для того, щоб вчасно виявляти можливе порушення принципу розумних строків під час досудового розслідування.

Аналізуючи складність кримінального провадження як одного з критеріїв оцінки розумності строків, автор зазначив, що така складність може полягати не лише у залученні до кримінального провадження великої кількості учасників, а й переліком і складністю процесуальних дій, які повинен виконати слідчий під час досудового розслідування. Очевидно, що чим більше має бути проведено слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, тим довше буде тривати таке розслідування.

Третім критерієм розумних строків відповідно до КПК України є спосіб здійснення слідчим і прокурором своїх повноважень. Аналіз слідчої та судової практики показує, що найчастіше до способів здійснення повноважень на стадії досудового розслідування відносять строк реалізації повноважень, невчинення дій, які забезпечують подальший рух досудового розслідування, непроведення процесуальних дій у випадку заявлення клопотання учасниками кримінального провадження та обґрунтованість зупинення досудового розслідування.

Автор робить висновок, що лише після оцінки всіх зазначених критеріїв прокурор може прийняти рішення про (можливе) порушення принципу розумних строків досудового розслідування зі сторони слідчого та відповідним чином відреагувати на таке порушення.

Ключові слова: розумність строків досудового розслідування, прокурор.

ROLE OF THE PROSECUTOR IN ASSESSING THE CRITERIA OF REASONABLE TIME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION

Torbas Oleksandr Oleksandrovych

Candidate of Law Sciences,
Associate Professor at the Department
of Criminal Proceedings
(National University "Odesa Law
Academy", Odesa, Ukraine)

This article is devoted to the analysis of the role of prosecutor in assessing criteria of reasonable time of pre-trial investigation. In the article author notes that criteria for reasonable time are set out in Art. 28 of the CPC, however, the ECtHR has also repeatedly expressed its views on such criteria.

Article states that analysis of the total duration of pre-trial investigation can take place only *ex post facto*. It is obvious that prosecutor cannot use relevant criteria during procedural guidance, as the relevant criminal proceeding is ongoing, and its deadlines are still unknown. In this regard, prosecutor must constantly monitor the progress of pre-trial investigation in order to identify in time the possible violation of the principle of reasonable time during pre-trial investigation.

Analysing complexity of criminal proceedings as one of the criteria for assessing the reasonable time, author noted that such complexity may consist not only in involving a large number of participants in criminal proceedings, but also in list and complexity of procedural actions that must be performed by investigator during pre-trial investigation. It is obvious that more investigative (search) and covert investigative (search) actions have to be carried out, the longer such investigation will last.

The third criterion of reasonable time in accordance with the CPC of Ukraine is the manner in which investigator and prosecutor exercise their powers. Analysis of investigative and judicial practice shows that the most common methods of exercising powers at pre-trial investigation are the term of exercise of powers, failure to take actions that ensure further pre-trial investigation, failure to conduct proceedings in case of motions by participants in criminal proceedings and justification of suspension of pre-trial investigation.

Author concludes that only after assessing all these criteria, prosecutor can decide on (possible) violation of the principle of reasonable time for pre-trial investigation by investigator and respond accordingly to such violation.

Key words: reasonable time of pre-trial investigation, prosecutor.

Відповідно до ст. 2 КПК України одним з основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого досудового розслідування. Однак на практиці реалізація такого завдання стикається з низкою проблем, в тому числі і щодо визначення, яке саме досудове розслідування вважається «швидким».

Кримінальне процесуальне законодавство покладає на прокурора (а також на слідчого суддю в питаннях, які віднесені до його компетенції) обов'язок забезпечувати розумність строків досудового розслідування. Проте таке забезпечення можливе лише після чіткого визначення критеріїв, відповідно до яких і має оцінюватися розумність досудового розслідування.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КПК України критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є:

1) складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких

здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо;

2) поведінка учасників кримінального провадження;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

О.П. Кучинська зазначає, що ЄСПЛ встановив такі критерії оцінки розумності строків: загальна тривалість розгляду справи в суді; складність справи; наслідки для сторони-заявника недодержання розумного строку розгляду справи в суді; особиста поведінка обвинуваченого; оперативність роботи судового органу [1, с. 46].

Щодо загальної тривалості розгляду справи в суді ЄСПЛ зазначив, що цей період починається з моменту «вручення індивіду компетентним органом офіційного повідомлення про обвинувачення його у вчиненні кримінального злочину». Закінчується судовий розгляд справи моментом вступу судового рішення в законну силу, а в разі оскарження рішення до строку розгляду включатиметься й час розгляду справи у суді вищої інстанції, аж до Верховного суду або вищого судового органу [2].

Цей критерій може застосовуватися вже після закінчення розгляду кримінального провадження судом, тобто оцінка дотримання розумних строків буде відбуватися постфактум. Очевидно, що прокурор не може скористатися таким критерієм під час процесуального керівництва, адже відповідне кримінальне провадження триває, а його кінцеві строки ще не відомі. Крім того, така вимога насамперед має застосовуватися для оцінки розумності строків судового розгляду.

Взагалі і науковці, і практики більше уваги приділяють встановленню розумності строків саме на судових стадіях, ніж на досудовому розслідуванні. Це пояснюється тим фактом, що судовий розгляд кримінального провадження в Україні (і в більшості інших країн) не має часових обмежень. Таким чином, хоча дія принципу розумності строків досудового розслідування поширюється на все кримінальне провадження, по відношенню до стадії досудового розслідування контролювати виконання таких строків легше, адже досудове розслідування обмежено часовими рамками, які встановлені в ст. 219 КПК України.

Ще одним критерієм розумності строків провадження відповідно до практики ЄСПЛ є ступінь складності справи. В цьому випадку мають враховуватися такі обставини: характер і тяжкість вчинених особою злочинів; кількість злочинних епізодів і кількість злочинів, які розглядаються в рамках однієї справи; віддаленість з точки зору часу між фактами, що є предметом розгляду у судовому процесі, і самим судовим процесом; кількість свідків та інші проблеми, які виникають у зв'язку зі збиранням показань свідків [1, с. 47]. Наслідки для сторони-заявника стосуються конкретного кримінального провадження, а більш жорсткі вимоги застосовуються у кримінальних справах, коли обвинувачений перебуває під вартою [3].

Особливість визначення обставин особистої поведінки обвинуваченого полягає в будь-якому небажанні обвинуваченого співпрацювати з державними компетентними органами або опір їм у здійсненні правосуддя, що насамперед стосується судового розгляду [4].

Складність досудового розслідування, відповідно до позиції законодавця, має визначатися, наприклад, кількістю підозрюваних. Тому чим більше підозрюваних, тим довше буде проводитися відповідне досудове розслідування. Проте в такому випадку більш доцільним буде вказати, що має враховуватися не лише кількість підозрюваних чи обвинувачених, а всіх учасників кримінального провадження. Наприклад, при розслідуванні шахрайства може бути встановлена велика кількість потерпілих, яких необхідно як мінімум допитати, а у випадку більш активної участі таких потерпілих та їхніх представників у кримінальному провадженні слідчий часто зму-

шений витрачати значну частину свого робочого часу на надання відповідей на різні клопотання. Очевидно, що відповіді на клопотання також є важливим елементом роботи слідчого та прокурора, проте інколи такі клопотання бувають необґрунтованими, а обов'язок надати на будь-які клопотання відповідь протягом трьох днів може негативно вплинути на оперативність проведення інших процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Також складність провадження може визначатися переліком і складністю процесуальних дій, які повинен виконати слідчий під час досудового розслідування. Очевидно, що чим більше має бути проведено слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, тим довше буде тривати таке розслідування. Наприклад, у НАБУ зазначають, що при розслідуванні схем, пов'язаних із виведенням коштів за кордон, детективи виявляють ланцюжок, який складається в середньому з 7-10 ланок, через які вкрадені в українців гроші перераховуються кінцевим бенефіціарам. З метою здобути докази у справі детективи мають проаналізувати банківські операції підприємства кожної ланки. Йдеться про те, що за подібних обставин лише на розкриття банківської таємниці згідно зі ст. 164 КПК знадобиться щонайменше 7-10 місяців, не кажучи вже про подальше проведення експертних досліджень та інших слідчих і процесуальних дій [5].

Проте також бувають випадки, коли затримки у слідстві відбуваються з причин, які від слідчого не залежать. Наприклад, при розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності слідчому досить часто необхідно провести велику кількість однакових експертиз. Якщо слідчий буде доручати проведення таких експертиз одній експертній установі, яка в силу зайнятості не зможе вчасно їх виконати, це спричинить затримку у проведенні досудового розслідування. Тобто, прокурор і слідчий ще на початку досудового розслідування повинні попередньо встановити, які саме процесуальні дії мають бути проведені, щоб спрогнозувати можливі строки закінчення досудового розслідування. У випадку необхідності призначення експертиз відповідні рішення повинні бути прийняті одними з перших, щоб забезпечити одночасне розслідування кримінального правопорушення слідчим і проведення експертиз, строк проведення яких від слідчого та прокурора не залежить.

Досліджуючи специфіку процесуальних дій як критерію визначення розумних строків досудового розслідування, потрібно пам'ятати, що окремі процесуальні дії є триваючими у часі та можуть проводитися до моменту виконання необхідних завдань. Це стосується значної кількості негласних слідчих (розшукових) дій (таких як спостереження за особою, річчю, місцем, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, моніторинг банківських рахунків тощо).

Законодавець передбачив граничні строки проведення негласних слідчих (розшукових) дій, але навіть у випадку їх дотримання такі дії проводяться у розпочатому кримінальному провадженні, тобто обов'язково мають виконуватися вимоги ст. 219 КПК України щодо загальних строків досудового розслідування. При проведенні триваючих негласних слідчих (розшукових) дій слідчий і прокурор не знають, в який саме момент вони отримають інформацію, заради якої такі дії проводяться.

Очевидно, що це ті ризики, які мають бути враховані прокурором при затвердженні клопотання про проведення НСРД. Слідчий має довести прокурору, що не лише в результаті проведення зазначених процесуальних дій можуть бути отримані докази, а і можливість отримання результату у відносно короткий проміжок часу. Очевидно, що повністю встановити такі обставини до проведення НСРД не можливо, однак відсутність результату НСРД протягом всього періоду її проведення може вказувати на необґрунтованість клопотання слідчого.

Також для уникнення обрахунку строків досудового розслідування при проведенні триваючих НСРД уповноважені посадові особи можуть прийняти рішення про проведення таких дій в порядку оперативно-розшукової діяльності. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Науковці, аналізуючи ОРД і НСРД, вказують різні фактичні та юридичні підстави їх проведення, суб'єктний склад проведення [6, с. 152] тощо, однак за формою проведення ОРД і НСРД є майже ідентичними. Так, в пп. 8, 9, 10, 11, 12, 14, 17 ч. 1 ст. 8 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» є пряма вказівка на норми КПК України, тобто законодавець не просто вказує на подібність таких процесуальних дій між собою, а прямо відсилає до норм кримінального процесуального законодавства при визначенні форми їх проведення.

Дійсно, є суттєві відмінності в завданнях, адже оперативно-розшукові заходи проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, в той час як негласні слідчі (розшукові) дії спрямовані на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вчиненого злочину [6, с. 152]. Однак законодавець навіть підкреслив подібність таких дій, закріпивши в абз. 2 ч. 2 ст. 99 КПК України, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам КПК України є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Слід зазначити, що строки ведення оперативно-розшукової справи регулюються ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», а оперативно-розшукові заходи, що проводяться в порядку КПК України, мають бути завершені у строки, визначені кримінальним процесуальним законодавством. Однак головною відмінністю в цьому випадку залишається те, що оперативно-розшукова діяльність здебільшого передуює кримінальному провадженню, а тому строки ведення оперативно-розшукової справи не включаються у строки досудового розслідування.

Тому НСРД у формі оперативних заходів фактично можуть проводитися поза кримінальним провадженням, а досудове розслідування може розпочатися вже тоді, коли будуть отримані необхідні результати. З урахуванням того, що в абз. 2 ч. 2 ст. 99 КПК України чітко вказано, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам КПК України є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази, уповноважені службові особи можуть самостійно обирати порядок отримання відповідних доказів, обґрунтовано розраховуючи на визнання їх законними в подальшому кримінальному провадженні.

Єдина вимога, яка має бути забезпечена в такому випадку – це правильне визначення підстав проведення ОРД. Як вже було зазначено, ОРД проводиться в тому випадку, якщо уповноважені особи отримують інформацію про злочин або про осіб, які готують вчинення злочину. Без урахування спеціальних підстав проведення ОРД (встановлення місцезнаходження осіб, які оголошені в розшук, безвісно відсутніх осіб тощо) можна стверджувати, що ОРД може проводитися для перевірки інформації тільки про ті кримінальні правопорушення, які готуються.

Якщо ж кримінальне правопорушення вже сталося, то ОРД в такому випадку проводити не можна. Більше того, якщо з заявою про кримінальне правопорушення звернувся потерпілий або заявник, то слідчий не може відмовити у внесенні відомостей до ЄРДР і зобов'язаний розпочати досудове розслідування. Очевидно, що проведення ОРД паралельно з досудовим розслідуванням не допускається, адже проведення оперативно-розшукових заходів у такому випадку буде необґрунтованим.

Наступний критерій розумності строків, який має враховувати прокурор при здійсненні нагляду за досудовим розслідуванням, – поведінка учасників кримінального провадження. О.Б. Комарницька зазначає, що урахування поведінки учасників кримінального провадження є важливим фактором, оскільки відповідальність за порушення формалізованих строків внаслідок поведінки підозрюваного, обвинуваченого, захисника, спрямованої, наприклад, на затягування процесу, здебільшого несе слідчий.

«Негативна поведінка учасників кримінального провадження є об'єктивною обставиною, яка не може ставитися у провину стороні обвинувачення або суду, і враховується при визначенні факту перевищення розумного строку кримінального провадження» [7, с. 88]. Дійсно, слідчий і прокурор далеко не завжди можуть попередити навмисне затягування досудового розслідування учасниками кримінального провадження.

В той же час законодавець надає досить процесуальних можливостей для мінімізації негативних наслідків такої поведінки. До таких осіб можуть бути застосовані заходи забезпечення кримінального провадження або інші заходи примусу (наприклад, накладення грошового стягнення у випадку неприбуття за викликом або обмеження строку ознайомлення сторони захисту з матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування). В такому випадку прокурор повинен контролювати хід досудового розслідування з метою вчасного виявлення можливих зловживань і вчасного реагування на них.

Третім критерієм розумних строків відповідно до КПК України є спосіб здійснення слідчим і прокурором своїх повноважень. ЄСПЛ зазначив, що відкладення розгляду справи, призначення і проведення експертизи, участь судді в розгляді інших справ самі по собі не суперечать законодавству. Проте, якщо ці дії призводять до порушення права особи на судочинство в розумний строк, заява про присудження компенсації підлягає задоволенню [8].

У такому випадку необхідно підкреслити, що на стадії досудового розслідування у прокурора значно більше можливостей забезпечити оперативність досудового розслідування, ніж під час судового розгляду кримінального провадження. З іншої сторони на прокурора з урахуванням його процесуальних можливостей повністю покладається обов'язок забезпечити такий принцип кримінального провадження. Тому учасниками кримінального процесу буде оцінюватися спосіб здійснення повноважень насамперед саме слідчого та прокурора.

Аналіз слідчої та судової практики показує, що найчастіше до способів здійснення повноважень на стадії досудового розслідування відносять:

- 1) строк реалізації повноважень. Тільки слідчий і прокурор можуть встановити, коли необхідно провести певну слідчу (розшукову) дію або повідомити особі про підозру. В той же час будь-які зволікання (навіть обґрунтовані) можуть бути розцінені як затягування уповноваженими посадовими особами досудового розслідування. Це стосується як визначення моменту реалізації певного повноваження, так і тривалості здійснення процесуальних дій. Прокурор має забезпечувати баланс між повнотою досудового розслідування та його оперативністю;

2) невчинення дій, які забезпечують подальший рух досудового розслідування. Аналіз судової практики свідчить, що до таких дій можна віднести ненадання слідчим експерту необхідних матеріалів для проведення експертизи [9], неприйняття рішення щодо зміни підслідності прокурором протягом тривалого періоду часу [10] тощо. В такому випадку необхідно підкреслити, що далеко не у всіх випадках слідчий суддя задовольняв скарги учасників кримінального провадження щодо порушення розумних строків з мотивів неможливості оскарження таких рішень до слідчого судді або у випадку їх необґрунтованості. Однак задача прокурора в якості процесуального керівника полягає саме у поточному контролі за досудовим розслідуванням, а не лише у реагуванні на скарги, які надсилаються до нього чи до слідчого судді;

3) непроведення процесуальних дій у випадку заявлення клопотання учасниками кримінального провадження. Досить часто до слідчого судді звертаються зі скаргами на відмову слідчого та прокурора провести певні слідчі (розшукові) дії. Тому у випадку обґрунтованості такої скарги слідчий суддя доручає слідчому виконати відповідну процесуальну дію.

Однак проблеми виникають у тому випадку, коли слідчий або прокурор задовольнили клопотання учасника кримінального провадження щодо проведення відповідної процесуальної дії, але саму процесуальну дію не проводять. У такому випадку законодавець не встановлює чітких строків, протягом яких має бути вчинено таку дію за клопотанням, що дозволяє уповноваженим посадовим особам зловживати такими повноваженнями. Така правова невизначеність може стати причиною істотного порушення принципу строків досудового розслідування та обмеження прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Очевидно, що контроль за виконанням відповідного клопотання слідчим покладається на прокурора-процесуального керівника. Однак, як свідчить практика, дуже часто такого контролю не досить. Крім того, така бездіяльність може мати місце зі сторони самого прокурора. У зв'язку з цим більш доцільною виглядає позиція встановлення чіткого строку виконання такого клопотання слідчим і прокурором.

Пропонується внести зміни до ст. 220 КПК України та доповнити її ч. 3 такого змісту: «У випадку задоволення клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій така дія має бути виконана не пізніше одного місяця з моменту задоволення клопотання». Очевидно, що така зміна здебільшого і гарантує права та законні інтереси учасників кримінального провадження, які звертаються з відповідними клопотаннями до слідчого та прокурора.

4) обґрунтованість зупинення досудового розслідування. КПК України чітко встановив чотири підстави для зупинення досудового розслідування, кожна з яких має базуватися на фактичних даних, які вказують на необхідність призупинення кримінальної процесуальної діяльності. Жодна з підстав зупинення досудового розслідування не залежить від слідчого або прокурора, тому під час настання таких випадків прокурор може лише констатувати неможливість подальшого здійснення кримінального провадження.

Проте навіть у випадку наявності підстав для зупинення досудового розслідування слідчий і прокурор все одно можуть забезпечити оперативність та ефективність досудового розслідування. Так, у ч. 2 ст. 280 КПК України законодавець зазначає, що до зупинення досудового розслідування слідчий зобов'язаний виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для здійснення розшуку підозрюваного, якщо така особа переховується.

Згідно з ч. 3 ст. 280 КПК України, якщо у кримінальному провадженні є два або декілька підозрюваних, а підстави для зупинення стосуються не всіх, прокурор має

право виділити досудове розслідування і зупинити його стосовно окремих підозрюваних. Тобто, законодавець надає можливості слідчому та прокурору провести можливі слідчі (розшукові) дії до зупинення досудового розслідування для забезпечення оперативності досудового розслідування після його відновлення або взагалі прийняти рішення про виділення окремих проваджень.

Очевидно, що далеко не завжди у слідчого та прокурора будуть реальні можливості для виконання таких дій, проте в кожному кримінальному провадженні має бути оцінено реалістичність здійснення відповідних дій. Лише після оцінки всіх зазначених критеріїв прокурор може прийняти рішення про (можливе) порушення принципу розумних строків досудового розслідування зі сторони слідчого та відповідним чином відреагувати на таке порушення.

Список використаних джерел:

1. Кучинська О.П. Розумні строки кримінального провадження – одна з гарантій справедливого судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 44–49.
2. «Ноймайстер против Австрії» (Neumeister v Austria) : Постанове́ние Европейского Суда по правам человека от 27 июня 1968 года (жалоба № 1936/63). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57544>.
3. «Каракаш та інші против Турції» (Karakas and others v Turkey) : Постанове́ние Европейского Суда по правам человека от 23 июня 2013 года (жалоба № 45046/05). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-118644>.
4. «Бомартен проти Франції» (Beaumartin v France) : Постанове́ние Европейского Суда по правам человека от 24 ноября 1994 года (жалоба № 15287/89). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57898>.
5. НАБУ закликає скасувати зміни до КПК, які паралізують роботу правоохоронних органів. URL: <https://nabu.gov.ua/novyny/nabu-zaklykaye-skasuvaty-zminy-dokpk-yaki-paralizuyut-robotu-pravoohoronnyh-organiv>.
6. Костоґриз Я.О. Розмежування негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 1(59). С. 150–154.
7. Комарницька О.Б. Щодо недотримання розумних строків у кримінальному провадженні під час досудового розслідування. *Часопис цивільного та кримінального судочинства*. 2014. № 4. С. 85–95.
8. «Екле проти Німеччини» (Eckle v Germany) : Постанове́ние Европейского Суда по правам человека от 15 июля 1982 года (жалоба № 8130/78). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%5C%22Eckle%22%5C%22documentcollectionid2%22:%5B%5C%22GRAND%20CHAMBER%22%5C%22CHAMBER%22%5C%22itemid%22:%5B%5C%22001-57476%22%5D%7D>.
9. Ухвала слідчого судді Октябрського районного суду м. Полтави від 17.05.2019, провадження № 1-кс/554/6132/2019. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81932453>.
10. Ухвала слідчого судді Зарічного районного суду м. Суми від 23.04.2019, провадження № 1-кс/591/2455/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81921524>.